

TAHRAN NOTLARI

Çeviren: Ö. CENAP EREN

ÖNSÖZ

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü, albay V.A. KOSOGOVSKİ'nin "TAHRAN NOTLARI"nı yayımladı.

Eser, 1960 yılında, Moskova'da, Doğu Edebiyatı Yayınevi tarafından 3000 nüsha olarak basıldı ve satışa çıkarıldı.

Kitabın yazarı G.M. Petrov, önsözde, esere ve NOTLAR'ın yazarına dair şu bilgileri vermektedir:

S.S.C.B. İlimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsünün elyazmaları bölümünde, Şahın Kozak Muhafız Tuğayı Komutanı (Çar ordusu albaylarından) V.A. Kosogovski'nin "TAHRAN NOTLARI" dosyası da bulunmaktadır. İran'ın XIX. yüzyılın sonlarındaki durumuna dair çeşitli ve çok ilginç bilgileri içeren pek çok sayıdaki malzemeyi, albay Kosogovski bizzat işleyerek yayımlamayı düşünmüştür.

Nasreddin Şah'ın öldürülmesi, yerine Muzaffereddin Şah'ın tahta çıkışı ve Rusya'nın İran'daki Büyükelçisi A.S. Griboyedov'un katli ile ilgili bölümler hariç tutulursa, adigeçen eser, kırk yıldan fazla bir zaman yayımlanmadan, olduğu yerde kalmıştır.

(Bu kitabın yazarı G.M. Petrov, 1941 yılında "İstoriçeskiy jurnal", No: 12. ("Tarih Dergisi, 12. sayı) ve "Uçonıya Zapiski İnitutita Vostokovedeniya AN SSSR, t. VIII, Moskva, 1953 (SSCB İlimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü Bilimsel Raporlar Dergisi" VIII. cilt, Moskva, 1953) adlı yayın organlarında bahsı geçen konularda iki makale yayımlamıştır.)

Ayrıca, 1923 yılında V. Kryajin, "Noviy Vostok" (Yeni Doğu) dergisinin 3. ve 4. sayılarında yayımladığı makalesinde de belirttiği gibi, Genel Rusya Şarkiyatçıları Bilimsel Birliği, Kosogovskinin "TAHRAN NOTLARI"nı olduğu gibi ve tamamen yayımlamayı tasarlamış ise de, bu gerçekleştirilmemiştir. (Sovyet-İran ilişkileri açısından yayımlanması ilgili Soveyt makamlarınca sakıncalı görülmüş olabilir.-Ö.C.E.)

Kosogovski'nin NOTLARI, özellikle 1896-1898 yıllarına ait olayları ve hakikatleri tespit etmektedir.

Tahran'daki görevinin sürdüğü 1894 ve 1896 dan sondaki 1898 yıllarında da albayın, İran'da meydana gelen olaylarla ilgili NOTLARI'na devam etmiş olacağı düşünülürse de, İlimler Akademisinin Doğu Bilimler Enstitüsünde bu senelere dair malzeme bulunmamaktadır.

V.A. Kosogovski'ye ait, elimizde şu biyografik bilgiler mevcuttur: kendisi, 14 Ocak 1857 tarihinde doğmuştur. Moskova Askerî Lisesinden mezun olduktan sonra, Nikolayev şehri Süvari Okulunu, ardından da Nikolayev Harp Akademisi yüksek kısmını bitirmiştir.

Askerlik hizmetine 1874 yılında girmiş ve 1894 te Kurmay Albaylığa terfi etmiştir.

1894 yılında İran Süvari Kuvvetlerinin Eğitimi ve Talimi ile görevlendirilerek, Tahran'a gönderilmiş ve 1903 yılına kadar orada kalmıştır. (1 Mayıs 1903 tarihli Rus generallerine ait kıdem çizelgesinde Kosogovski'nin adına da rastlanmaktadır.)

Kendi subaylarına ve askerine itimat etmeyen Şah, Kosogovski'nin emrindeki Rus Tugayını sarayın ve saray mensuplarının güvenliğini sağlamada kullanmıştır. (Ö.C.E.)

Memleketin en yüksek makam sahipleriyle ve hatta Şah ile dahi görüşme yetkisi olan Kosogovski, İran sarayındaki hayat ve bazı devlet ricali hakkında ilgi çekici bilgiler vermektedir.

Kosogovski'nin notları, İran'ı, kendi emperyalist etkileri altına almak üzere, İngiltere ile çarlık Rusya'sı arasındaki mücadeleyi ve memleketin o zamanki iç durumunu açıkça ortaya koymaktadır. İran'daki önemli ekonomik ve siyasî mevzileri ele geçirmek için, bu iki devlet birbiriyle rekabet halinde idi.

Bu mücadele safhalarından bir tanesi, İran'da, İngiliz ve Rus bankalarının kurulması ve Şahın Kozak Tugayının başına Rus subaylarının getirilmesi olmuştur.

İngilizler, 1889 senesinde İran'da Şahinşah Bankası'nı kurdular ve İran topraklarında geçerli para basma tekelinden yararlanmağa başladılar.

Bir İran devlet kuruluşu görevini yapmakla beraber, banka, İran hükümetinden tamamiyle ayrı ve müstakildi.

1890 da, Rus sermayedarlarından Polyakov, Tahran'da bir İkras ve İstikraz (Ödünç alma ve ödünç verme) bankası açma hakkını elde etti.

Bu banka, Çar hükümetiyle sıkı işbirliği halinde ve onun direktifleriyle vazife görmekte idi.

Şahın ricası üzerine, daha 1879 senesinde Rus subaylarının yönetiminde İran'da Şah Kozak Tugayı meydana getirilmişti.

Bu Tugay, sadece Şahın sarayını korumakla kalmayacak, memlekette başgösterebilecek ayaklanmaları bastırarak ve İran'daki hâkim sınıfların ihtiyaç duydukları "asayiş" de sağlayacaktı.

Tugay, aynı zamanda İran ordusunun subay kadrolarını da Rus askerî talimnamelerinin ruhunda yetiştirmekle de görevli bulunuyordu.

İran'ın ün yapmış birçok askerî lideri, Kozak Tugayında yetişmişlerdir. Nitekim, Rıza Şah da, Kozak Tugayında kendisiyle birlikte hizmet etmiş İran'lı subaylara dayanarak, iktidarı Kacar sülâlesinin elinden alarak, İran tahtına oturmuştu.

Rus Tugayının Tahran'da görevlendirilmesi, Çarlık Rusyasına Şahın sarayı ile ve bizzat Şah ile doğrudan doğruya temas imkânını sağlamış ve İran hükûmetinin her türlü icraat ve faaliyetinden haberdar olma ve gerektiğinde hükûmete baskı yapma yolunu da açmıştı.

Ancak, 1917 Ekim ihtilâlinde sonra, Sovyet hükûmeti, Çarlık Rusyası zamanında İran'la aktedilmiş bulunan ve onu küçük düşüren andlaşma ve anlaşmaları geçersiz saymış, Rus imtiyaz sahiplerinin haklarını iptal etmiş ve bunlara ait her türlü taşınır ve taşınmaz malları İran'a bırakarak, kapitülasyon rejimini kaldırmıştı.

Kosogovski'nin, İran'ın 1896 ve 1898 yılları arasındaki ekonomik ve siyasî durumunu anlatan Notları çok ilgi çekicidir. Bu devrede meydana gelmiş bulunan belli başlı olayları incelemek, 1905 ve 1911 ihtilâllerinin sebeplerini anlamada büyük önem taşır.

Bu yıllarda, İngiliz ve Rus sermaye sahipleri arasında, İran pazarlarından daha çok ham madde elde etmek yarışı, İran tarımında istihsalin artmasına yol açmış, tarımla uğraşan çiftlik ve toprak sahiplerinin sayısı artmıştı. Tacirler, din adamları ve memurlar, ileride zengin olmak hayaliyle, toprak elde etmeğe başlamışlardı.

Feodal-çiftlik sahipleri, yabancı sermayenin aradığı ürünleri yetiştirme gayreti içine girmişlerdi. Ancak, büyük toprak sahipleri, tarımda modern bir tekniğin tatbiki suretiyle değil, tarlalara daha çok sayıda ucuz işçi sokmakla istihsalı arttırma yolunu benimsemişlerdi. Bu da, esasen istismar konusu olan köylülerin durumunu dayanılmaz bir kerteğe getirmişti.

Memleketin en büyük feodali Şahın kendisi idi. Mültezim (vergi toplama hakkını satın alma) usulü, bütün devlet teşkilâtını devasa bir zorbalık makinesi yapmıştı. Vergi tahsilâtında çalışan memurların rüşvet, hırsızlık ve her çeşit ahlâksızlıkları tarifi imkânsız ölçülere varmıştı.

Saray mensubu prensler, bakanlar, bazı yüksek görevlere vekâlet edenler ile eyalet valileri, bu kötülükleri rekor seviyeye çıkartan kimselerdi. Her şeye rağmen, gene de para kâfi'gelmiyordu.

Daha fazla para elde edebilmek için, Şah hükûmeti, eyalet valilerini yılda iki defa değiştirme yoluna başvurdu ise de, devletin malî durumu düzelmedi. (Atanabilmek için valiler devlete para ödüyorlardı. Sonra da, verdikleri paranın birkaç katını halktan alıyorlardı).

Bu tedbir, köylüler üzerindeki baskıyı şiddetlendirmiş oldu. Çünkü, vergi tahsildarları, halktan gelecek yıllara mahsuben vergi toplamağa giriştiler.

Kosogovski'nin Notları'nda, feodallerin ve Şah hükûmetinin haydutça taktikleri bütün çıplaklığı ile ortaya konulmakta, devletin hazinesi tamtakır olduğundan, ordu ve polis teşkilâtı mensupları ile devlet memurlarının yıllarca aylık alamadıkları görülmektedir.

Memleketin içine düştüğü bu zor malî durum karşısında, Şah hükûmeti, XIX. yüzyılın ilk yıllarında din adamlarının gelirlerine el atmağa başladı. (Evvence noter tasdikleri, belge suretlerinin tasdiki gelirleri din adamlarına aitti). Bu gelirlerden mahrum bırakılmaları, onları, devletin içindeki rollerinden de uzaklaştırmış oluyordu.)

Fakat, yüksek mevkilerdeki din adamlarının durumu, aşağıdakilerden farklı idi. Bunlar, vakıf mülklerinden muazzam gelirler sağlıyor, taşınmaz malların satışlarından kendilerine hisse ayırıyorlardı. Din işlerini yürüten yüksek sınıf mensupları da geniş toprak sahiplerinden farklı değillerdi.

Feodallerin lüks hayatı ve debdebesi fakir halkın sefaleti ile tam bir tezat halinde idi.

Şaha, onun hükûmetini yöneten yüksek makam sahibi memurlara ve feodal toprak ağalarının rejimine karşı halk kütleleri arasında geniş çapta memnuniyetsizlikler başgösterdi. Memleket toprakları parça parça satılıyor, İran, yabancı sermaye tarafından köleleştiriliyordu.

Bu dönemde, memlekette yabancı emperyalizme destek sağlayan Kacar mutlakiyet idaresine karşı, mücadeleye girişme fikri, halkın arasında yer etmeğe başladı.

Bu yıllardaki kaynaşma ve gelişmeler, İran'da 1905 ve 1911 senelerinde patlak veren ihtilâllerin arefesini teşkil etmekte idi.

1896 senesinde İran'daki en önemli siyasî olaylardan bir tanesi, Nasreddin Şahın öldürülmesi idi.

V.A. Kosogovski bu olayı teferruatı ile anlatmakta ve Şahın katili Mirza Rıza Kermani hakkında da gayet etraflı bilgi vermektedir.

Bu olay, halk kütlelerinin sefaletinin ve idarenin baskısının halkın sabrını taşırdığının bir delili idi.

V.A. Kosogovski'nin Notları'nda, Muzaffereddin Şahın tahta çıkışı etraflı bir biçimde anlatılmaktadır.

Çar idaresinin diplomatları, yeni Şahın, tasavvur ettikleri gibi, fevkalâde istidatlı ve kabiliyetli bir adam olmadığını hayretle müşahede etmişlerdir. Bu işte, Şahın en yakın adamı olan Ferman-Ferma, devletin siyasetinde Rus tarafı olarak bilinen Emin-us-Saltana'yı görevinden istifa ettirmeyi başarmıştır.

Yeni Şahın hareket tarzı ve onun ardında, Ferman Ferma ile birlik halinde bulunan bir avuç saray mensubunun tutumu, albay Kosogovski'yi bir hayli üzmüştür.

Eserde, Babî'lere ve bunların örgütlenmelerine dair bir takım bilgiler de verilmektedir. Bu yıllarda, bunların faaliyet merkezinin Bakû şehrinde bulunduğu, bu şehrin Emniyet Müdürü Deminski ile albay Kosogovski arasında teati olunan mektuplardan anlaşılmaktadır.

1844-1852 yılları arasında Babî'lerin İran'da muazzam bir etkisi olduğu görülüyor. Ancak, daha sonraki yıllarda, yüksek sınıfların görüş ve menfaatlerini temsil eden Bahai'ler, Babî'lerden kopmuşlardır.

XIX. yüzyılın ortalarında, Babî'lerin ayaklanmalarını hükûmet şiddetle bastırmasıyla beraber, Kacar rejiminden memnun olmayan herkes, yüzyılın sonlarına kadar, devlet makamları ve emniyet kuvvetlerince hep Babî'lerden addolunarak, takibata uğramıştır.

Bu senelerde, İranlı münevverler ve uyanık din adamları arasında bir takım liberal düşünceler ve gruplaşmalar meydana gelmiş ise de, bunların arasında düzenli bir bağlantı ve teşkilatlanma yoktu. Bunlar, kendilerini, yurt dışında bulunan Cemaleddini Afganî'nin taraftarı sayıyorlardı.

Cemaleddini Afganî (1839-1897), XIX. yüzyılın son 20-30 senesi içinde, müslüman memleketlerin içtimâî hayatında büyük etki yapmış bir siyaset adamıdır. Faaliyetlerinde, karmaşık ve tezatlarla dolu bir şahsiyet olarak ortaya çıkmaktadır. Doğu memleketlerinde, emperyalist gelişme ve temayüle karşı yaptığı mücadeleyi, islâmiyetin bayrağı altında yürütmeğe çalışmış bir kimsedir. Taraftarları da, idaresinden memnun olmadıkları Şahın devrilmesini, yerine, daha "âdil" bir Şahın gelmesini istemekten öteye gidememektedirler.

V.A. Kosogovski'nin, SSCB İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsündeki Tahran Notları'ndan maada, SSCB Devlet Merkez Harp Tarihi

Arşivinde de (521 dosya içinde) çok sayıda şahsî evrakı ve mektupları bulunmaktadır.

V.A. Kosogovski'nin Tahran Notları, dört büyük dosya halinde tasnif edilmiştir.

Birincisi- 6 Şubat-12 Kasım 1896 dönemine ait olup, en önemli belgeleri içermektedir.

İkincisi- 13 Kasım-28 Aralık 1896 dönemidir. Bunda, Emin-us-Saltana'nın Başbakan görevinden azli ve Kum şehrine gidişi; Harbiye Nazırı Ferman Ferma'nın Kosogovski'ye ve Kozak Tugayına karşı tutumu ve Muzaffereddin Şahın ve Ferman-Ferma'nın, Emin-us-Saltana'nın akrabaları tarafından takibi anlatılmaktadır.

Üçüncüsü- 1897 yılında meydana gelen olaylarla ilgilidir. Bunda, Tugay mensuplarından Oranovski'nin ve Tugayın Kurmay Başkanı Ermeni asıllı Martiros Hanın notları yer almaktadır. (Bu subay, Moskova'daki Lazarev Enstitüsünde okumuş, Türkçe, Farsça ve Arapça bilen, Tugayın en yaşlı ve kıdemli subayı idi).

Bu dosyadaki evrak arasında Enzeli-Reşt-Kazvin-Tahran yolunun teferruatlı bir tarifi de bulunmaktadır.

Dördüncüsü- 1898 olayları ile ilgilidir. Kapağında "Çeşitli günlük notlar" kaydı vardır.

Bu dört dosyanın içinde (34,2 × 22 cm. boyunda) 3684 yaprak bulunmaktadır. Yazılar, siyah mürekkeple, bazen de kurşun kalemle yazılmıştır.

Evrak arasında 188 mektup bulunmaktadır. Bunların 137-si Rusça, 42-si Farsça, 9-u da Fransızcadır.

Biz bu malzemenin içinden, İran'ın 1896-1898 yıllarındaki sosyal-ekonomik gelişmelerini gösteren kısımlarından yararlandık.

Metinde bir değişiklik yapmadık. Sadece İranlıların adlarında gördüğümüz yanlış yazılış tarzlarını düzelttik.

Kosogovski, Notları'nın bazılarında başlıklar koymuş. Biz de bu başlıkları tırnak içinde aynen muhafaza ettik.

Tarih Bilimleri Doçenti
G.M. PETROV

1896

(Haydut Abbas-Han Çınarî İle karşılaşmam.)

16 Şubat- ...Bir konu ile ilgili olarak Sadrazamı (Başbakanı) görmeğe gittim. Hiç kimsenin içeriye girmesine müsaade edilmediği halde, ben kimseye aldırmadan, Başbakanın şehirdeki evinin bahçesine girdim. Kendisini görünceye kadar, burada dört saat beklemek zorunda kaldım.

Bir talih eseri, burada, İran'ın ün yapmış haydutlarından Abbas-Han Çınarî ile karşılaştım. (Soyadını, Hamedan'ın 60-70 kilometre yakınındaki kendine ait köy olan Çınarî köyünden almıştır).

Yakalanması için hükûmet tarafından gönderilen müfrezeleri yenilgiye uğratmakla kalmamış, sarbazları (hükûmet askerlerini) perişan ederek, orduya ait iki topu da ele geçirmiştir. Onunla sohbet daldık, zaman anlamadan geçiverdi.

Abbas-Han Çınarî, Hamadan (Ekbatan) eyaletindeki Afşar kabilesinin reislerindedir. İlk zamanlarda, Çınarî, bundan önceki Harbiye Nazırı zamanında, Afşar Süvari Kuvvetleri saflarında dürüst ve namusluca hizmet etmiştir.

Naib-us-Saltana Harbiye Nazırlığına getirilince, bunun elindeki tiyülleri (Hamadan bölgesinde kendisine ait olan köy ve toprakları) elinden alabilmek için, bunu Tahran'a davet etmişler. Maksadın bu olduğunu anlayınca, Çınarî Tahran'dan kaçmış ve yakalanması için ardından gönderilen askerî müfrezeleri de darmadağın etmiş.

Hamadan Genel Valisi Âmir Nizam, eşkıyalığı bırakırsa, kendisini af ettireceğini ve devlet hizmetine alacağını bildirmiş. Çınarî, buna razı olmuş ve hakikaten, Ekbatan havalisindeki karasuren (silâhlı yol muhafızlarının) lerin şefliğine atanmış ve kendisine aylık bağlanmış.

Dürüst bir devlet görevlisi olarak işe başladıktan sonra, üç ay süre ile Çınarî'ye maaş verilmiş, ardından maaşları, iki-üç ayda birer aylık verilmeğe başlanmış, sonunda da büsbütün kesilmiş ödenmez olmuş.

O zaman, Çınarî, bir başka bölgede bulunan, Âmir Nizam'ın oğluna giderek, ona olup bitenleri açık kalplilikle anlatmış.. Ve burada, Çınarî, Âmir Nizam'ın kendisine karşı, en akla gelmeyecek tuzakları hazırladığını öğrenmiş.

Çınarî, vatan haini ilân edilmiş ve yakalayıp, kendisini zincire vurulmuş olarak Tahran'a getirmeleri için, emrinde hizmet eden karasurenlere hükûmetçe emir verilmiş.

Âmir Nizam'ın oğlunun bulunduğu bölgeyi derhal terk eden Çınarı, gizlice Tahran'a gelerek, İngiltere Sefaretine girmiş. Tercüman aracılığı ile İngiliz Büyükelçisi Sir Mortimer Durand'a "Kendini tanıtarak", İngiltere Sefaretinde güvenlik içinde kalıp kalamayacağını sormuş. Kalabileceyse, bunu Şaha derhal bildirmesini rica etmiş, kalamayacaksa, derhal çıkıp, geldiği yere gideceğini bildirmiş.

Üç saat düşündükten sonra, İngiliz Büyükelçisi, ona, Sefarete emniyet içinde kalabileceğini bildirmiş, sefaret binasında kendisine yer ayrılmış, Büyükelçi de bu konuda Şahla görüşmek üzere, saraya gitmiş.

Sonunda, Çınarı ile ilgili olarak, Şah, şuna karar vermiş: "Çınarı, aile fertleriyle birlikte Tahran'da oturacak. Hamadan eyaletindeki emlakî devletçe alınarak "Halise" (devlet mülkü) ilân olunacak; karşılığında da, kendisine, Tahran civarında iki (?) köy verilecektir.

Devlete karşı gelmekten ve kaçıp kovalanmaktan yorgun düşen Çınarı, şimdi de sabahtan akşama kadar Sadrazamın peşinde koşturmakta, kendisinin can güvenliğini sağlayacak ve onu yeni köylere sahip kılacak, Şah fermanını almağa çalışmaktadır. (Bu devrede, Emin-us-Saltana İran'ın Başbakanı idi).

Şahın sarayında Nevruz "Yeni yıl" merasimi.

8 Mart -Sabahın saat 7- sinde Martiros Hanla birlikte büyük selâm merasimi için saraya gittik. (Bu, Ruslardaki yeni yıl merasimine karşılık teşkil ediyor.)

Askerî şahsiyetler, beyaz ceketli Avusturya ordu kıyafetleri giymişlerdi. Devlet büyükleri ise, kendilerine Şah tarafından hediye edilen hil'atları giymiş, pırlantalı köstekler takınmışlardı.

Bu merasime, müslüman olmayanlar katılamazlardı. Fakat, bize karşı olan güven ve teveccühlerinin nişanesi olarak, iki üç kişiye, bu arada bana da özellik tanımışlardı.

Selâm merasimi, sarayın büyük salonlarından birinde yapıyordu.

Tahtın iki yanında yüksek rütbeli din adamları ve seyitler yer almışlardı. Bunların ardında Şahın çocukları, kardeşleri ve yakın akrabaları; bunların arkasında Kacarlar*, yüksek rütbe sahibi asiller, bunların berisinde de Sadrazam ve askerî erkân bulunuyordu.

* Kacarlar, 1795 ten 1925 yılına kadar İran'ı idare etmiş bir Türk kabilesinin adıdır. Şahın sülâlesi bu kabiledendi.

Şah, saat 10'da salona girdi. Başmüneccim, duraklaya duraklaya ve çirkin bir sesle kur'andan, yılbaşı merasimiyle ilgili bazı dualar okuyor ve yılbaşının hangi anda başlayacağını, yani "öküzün bir boynuzunda duran dünyanın, hangi anda öbür boynuzuna aktarılacağı anı" belirlemeğe çalışıyordu.

Toplantıda hazır bulunan ve itikat sahibi olmayanlar da, olup bitenlere surat asıyor, dinsizliği ile bilinen İtimad-us-Saltana ve birçokları kutularda taşıdıkları "Mübarek Kerbelâ toprağını" yüzlerine gözlerine sürüyorlardı. (Kerbelâ, müslümanların ziyaretgâhidir. Ziyarete giden her müslüman, ayrılırken, oradan bir avuç toprak alır).

Salona girince, Şah, hazır bulunanları şöyle bir teftiş etti ve geçerek, altın tahtına oturdu.

O anda, Başmüneccim, çirkin sesiyle gene bir takım dualar okumağa başlayınca, onun bu haline, hazır bulunan müslümanlar bile kendilerini gülmekten tutamadılar.

Sonunda, yeni yılın başladığı Başmüneccim tarafından ilân olundu. Salonda bulunanlar aralarında öpüşmeğe başladılar.

İkişer defa öpüşüyorlar. Makam ve rütbeleri eşit olanlar, birbirlerinin yanaklarını öpüyorlardı. Astlar ise, üstleri olan büyük komutanların (serdarların ve hatta emir-tümenlerin) elini öptükten sonra, yanaklarını öpüyorlardı.

Salona herkes, Martiros Han dahil, çorapla girmişti. Sadece Avrupalılardan 5-6 kişi ayakkabı ile veya terlikle gelmişlerdi.

Öpüşme merasimi tamamlandıktan sonra, Şah, selâm merasiminde hazır bulunanlara para dağıtmağa başladı. Geçmiş yıllarda altın dağıtılmış, sonraları gümüş ve altın dağıtılmağa başlanmış, şimdi ise, darphaneden yeni gelmiş, zarif keseciklere konmuş 5 şay değerindeki gümüş paralar dağıtılıyordu. (Her kesecikte 2.5-3 Tümen değerinde para vardı).

Kesecikler, altın bir tepsi içinde duruyor, Şah, sıra ile yaklaşan herkese, kendi eliyle birer kese uzatıyordu.

Başta, yüksek makam sahibi din adamları, bunların ardından Şah ailesinin mensupları, asiller, askerî erkân sırayı takip ediyordu.

Şahın doğum günü

9 Mart- Bu senenin 24 Nisanında, Şah, tahta çıkışının 50. yıldönümünü kutlayacak. Bugünkü hükümetin baskısı altında ezilen millet, yönetimden hiç memnun değil.

Şu sırada, Şahın biricik ümidi ve dayanağı ordudur. Fakat, ordu mensupları da iki-üç yıldır maaş almıyorlar.

Kutlamalar sırasında çıkması muhtemel herhangi bir olayı veya ayaklanmayı önlemiş olmak için, Şah, geçmiş yıllara ait maaşları ödemek suretiyle, ordu mensuplarını tatmine karar vermiş ve bu iş için 130.000 Tümene ihtiyacı olduğunu hesaplamış. Bu parayı, Şahinşah İngiliz Bankası Müdürü Rabino'dan borç almak istiyor.

(Aslında, Şahın 50. yıl jübelesinin tarihi 1898 yılına rastlamakta ise de, Şah, bunu iki yıl önce kutlamak istiyor).

Ekmek Sıkıntısı

5 Nisan- Ortalıkta ekmek darlığı var. Başkent in etrafındaki yollarda eşkıya türemiş. Bu yüzden, tacirler şehre bugday göndermekten korkuyorlar.

Zargâr Ağa Hüseyin sülâlesinden olan baş eşkıyanın yakalanması için Hesame askeri yollanmış. Haydutu yakalayıp anbara kapatmışlar. Şah gelince, her halde kafasını keseceklerdir.

NASREDDİN ŞAHIN ÖLDÜRÜLMESİ

(Albay V.A. Kosogovski'nin, Kafkasya Askerî Bölge Komutanlığı Genelkurmay Şubesi Başkanına 27 Nisan 1896 tarihinde gönderdiği rapordan alınmıştır.)

19 Nisan 1896 günü saat ikiyi ondört dakika geçtiği sırada Şah Hazretlerinin yaverlerinden General Gulam Hüseyin Han at üstünde Karargâhıma geldi.

Bitkin, toz-toprak içinde, dudakları kurumuş bir halde, fırtına gibi Tugay Kançılıryasına daldı. Ben orada idim.

Kapıyı sımsıkı kapadıktan sonra, General, sık sık kesilen bir sesle bana şunları söyledi:

“Şah-Abdül-Azim'den * Sadrazamın emriyle at üstünde doğruca size geldim. Bugün, cuma olmak hasebiyle, Şah Hazretleri Şah Abdül-Azim'e ibadete gitmişti. Azizın mezarı başında namaz kılarken, Şah Hazretlerinin hayatına karşı suikastte bulunuldu.

Tabanca kurşunu ile Şahı hafifçe (?) yaraladılar. Hamdolsun bir tehlike yok. Şu anda, Şahı ayıltmağa ve kanı durdurmağa çalışıyorlar. Bir müddet sonra, Şah, şehre dönecektir.

Şahın şehre dönüşünden önce, Sadrazam, büyük bir sır olarak bana şunu emretti: şehirde kargaşaya ve heyecanlı dedikoduların yayılmasına meydan vermemek üzere, asayiş nizamının ve sükunetin korunması için üç kişiye: 1) Serdarı-ekreme *, 2) Nizam-ud-Devle'ye **, ve 3) Rus albayına (yani “size”) şu emirleri verdi.

Bu sözlerden hemen sonra, General, dehşet içinde ve büyük bir samimiyetle, bütün yaverlerin, tabanca sesinin ardından, Şahın oracıkta yere yıkıldığını görünce, onu Sadrazama, kardeşi Saab-Cem'e ve daha sadık iki üç soyluya bırakarak, bir anda sağa sola kaçtuklarını söyledi.

Sözlerini bitirir bitirmez, yaver (General) emirleri Serdarı-ekreme ve Nizam-ud-Devle'ye bildirmek üzere, atına bineceği sırada, at üstünde gelen bir haberci, bana, Sadrazamın el yazısı ile yazılmış şu mealdeki mektubu verdi:

“Şahın yakını Kozak Albayı!

Size düşen görev, bütün Kozakları (yani erleri) topladıktan sonra, bunları, şehrin muhtelif semtlerine göndererek, asayiş ve sükuneti sağlamaktır.

İnşallah akşama şehre döneceğiz. Hamdolsun, bir kötülük yok ve mes'ut varlık tamamiyle sıhhattedir”.

Mektubu verdikten sonra, haberci, bana, ağızdan “Şahın destihattını (emirnamesini) tevdi etmek üzere, Sadrazamın kardeşi Saab-Cem'in beni sarayda beklediğini ve derhal saraya gitmem icap ettiğini söyledi.

* Şah-Abdül-Azim, Tahrân'ın 10-15 kilometre kadar güneyinde, İmam-zade Şah-Abdül-Azim'in mezarının bulunduğu bir ibadet yeridir.

* Serdarı-ekrem, İran'ın en yaşlı ve en nüfuzlu generallerindendir. En güvenilir sayılan 10-15 Azerbaycan Alayına komuta etmektedir. Şahın teveccühüne mazhar olmuş bir kimse olup, Sadrazamın da damadıdır.

** Nizam-ud-Devle-Topçu Kuvvetleri Komutanı ve Askerî Fabrikalar Başkomutanıdır. Şahın güvendiği komutanlardandır. Çok yaşlıdır. Herat'ın zaptında Alayın Komutanı idi.

*** Saab-Cem- Mekkâre (hayvanla çekilen) Kuvvetlerin Komutanı ve Devlet Malları Bakanı olup, Sadrazamın kardeşidir.

Şu anda, Tahran'da, ne Şahın, ne Sadrazamın, ne de Bakanlardan hiç birinin bulunmadığı bu kritik anda, şehirde kargaşaya ve tehlikeli şayiaların yayılmasına meydan vermemek üzere, bölük komutanlarının ve erlerin derhal kışlaya dönmelerini haber vermek üzere, her tarafa emirberler saldım. (Cuma olmak hasebiyle, devlet büyüklerinden bir kısmı, Şahla birlikte, bir kısmı da özel olarak ibadet maksadıyla şehir dışındaki çeşitli mübarek yerlere ziyarete gitmiş, ya da pikniğe çıkmış bulunuyorlardı).

Tugayın subay ve erlerini toparlamak üzere yolladığım postaların eline de şu mealde birer yazı verdim:

“Rus Tugayının bütün mensuplarına duyuru:

Birkaç güne kadar Tahran'a muvasalatlarına intizar olunmakta bulunan Osmanlı Devleti Büyükelçisi Ekselâns Münif Paşa Hazretleri bir saate kadar şehri şereflendireceklerdir.

Şu anda Tahran'da, Osmanlı Devleti Büyükelçisi Ekselâns Münif Paşa Hazretlerine karşı çıkacak hazır Şeref Kıtası bulunmadığından, emrime tevdi edilmiş bulunan Kozak Tugayının erleri, topçu bataryaları ve bandosu ile derhal Sayın Büyükelçiyi karşılama merasimine çıkmam, Şah Hazretleri tarafından emir buyurulmuştur”, diye yazdım.

Tugayın Kurmay Başkanı olan Martiros Hana bunları yazdırırken, kendim de beri tarafta, Tahran'daki Rusya Büyükelçiliğine şu raporu gönderdim:

“Şu dakikada Şah-Abdul-Azim'den at üstünde yanıma gelen Şahın yaveri, büyük bir sır olarak bana şunu bildirdi: “Şah Abdül-Azim'de Şah'a tabanca ile ateş edilmiş, Şah yere yıkılmış. Bunun üzerine, Sadrazam, şu üç kişiye emirler göndermiş:

1) Serdarı-ekreme, 2) Nizam-ud-Devle'ye ve 3) Bana. Şehirde asayişin ve sükunetin korunması için Tugay mensuplarının hakiki mermilerle teçhiz edilmeleri emrolunuyor.

Bu durumda, kat'i olarak benim kimden emir alacağımı yavere sordum. Yaver, “Sadece Sadrazamdan emir alacaksınız” dedi.

Bunun üzerine, bu âcil durum karşısında, bu seferki şifahi emirlerini yerine getireceğimi, ancak bundan sonrası için sadece Sadrazamın yazılı, imzalı ve mühürlü olan emirlerine bağlı kalacağımı yavere bildirdim.

Karışıklıklar çıkması halinde, benim, Harbiye Nazırımın da emrine tâbi olmam gerekecek mi, yoksa, sadece Sadrazam'dan gelecek emirlere mi uymam icap edeceğini, bana bildirmenizi itaatkâr duygularıyla rica ederim.

Şu anda, Sadrazamın kardeşi Saab-Cem at üstünde Şah-Abdül-Azim'den yanıma geldi ve benim derhal saraya gitmemi bildirdi.

Bu raporumu Rusya Büyükelçiliğine yolladıktan sonra, şehre dağılmış bulunan erlerin, habercilerin yardımı ile kışlada toplanmağa başladıkları bir sırada, ben atuma atlayarak, saraya gittim.

Vardığımda, Şahı, Şah-Abdül-Azim'den saraya getirmiş bulunuyorlardı. Anlaşılan, bana olay hakkındaki emri getiren yaver generalin karargâha varışından birkaç dakika sonra, Şahı, saltanat arabası içinde Şah-Abdül-Azim'den saraya getirmişlerdi.

Saraya yaklaştıkça, şaşkınlığın gittikçe arttığı görülüyordu. Ne saray kalesinin kapısında, ne de esas giriş kapılarında nöbetçiler yoktu. İlk dakikalarda, saray, Mazenderan fevci (Mazenderan Taburu) adlanan "Savadkuh" ve Şahın en yakın akrabası tarafından korunuyordu.

Buraya gelişimden az sonra, kışlaya ilk gelen erlerden meydana getirilen bir süvari bölüğü saraya geldi. Bölüğün bir kısmını olaylar çıkması halinde, Rusya Büyükelçiliğini korumakla görevlendirerek, oraya gönderdim.

Bir müddet sonra da, devlet büyükleri ardı ardına saraya akın ettiler. Yabancı misyonlardan ilk gelen İngiltere Sefareti tercümanı ve Doktor Scally oldu.

Sadrazamın ikinci ve kat'i emri, sarayın bütün giriş kapılarının sımsıkı kapatılarak kilitlenmesi, olmuştu. Sadece, esas giriş kapılarının bir tanesi açık bırakıldı. Buradan avluya girenler, audience (Huzura kabul) salonuna alınıyorlardı. Nadir Şahın ganimet olarak Hindistan'dan getirdiği mermer taht, bu salonda idi.

Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlığı binalarının ve Huccetud-Devle (Şahın emniyet ve hizmet teşkilâtı)nın bulunduğu, demir parmaklıklı kapılarla ayrılmış kısma, bizzat Sadrazamın ve onun öz iki kardeşinin (Emin-ül-Mülk ve Saab-Cem'in) şahsî emir ve müsaadeleri olmadan, hiç kimsenin girmesine müsaade edilmiyordu.

Daha görür görmez, Sadrazam, beni kenara çekti ve şehrin güvenlik ve asayişinin ve huzurunun sağlanması ile ilgili olarak bana şahsî emirler verdi. Kale muhafızlığının ise, eskiden olduğu gibi, gene Serdarı-ekreme bırakıldığını bildirdi.

Serin kanlılığını, akıl ve zekâsını ve sükûnetini hayret verecek derecede koruyabilmiş olan Sadrazamla konuşurken, sarayın iç dairelerinden çıkan Harbiye Nazırı Naib-us-Saltana Hazretleri, bitkin, benzi uçmuş, erimiş, gözlerinin ferî sönmüş, acınacak bir halde, yanımıza geldi.

İlk olarak kendisi, bana “Müthiş bir şey, tam kalbine rastlamış” dedi.

Yaratılan intiba sarsıcı idi. Fakat bir an bile kaybedecek vaktim olmadığını bildiğim için, sarayda hüküm süren bu merasimli sükuneti bozarak, Sadrazam’a:

“Demek oluyor ki, Zatıdevletlerinin imzalı ve mühürlü emirleri olmadıkça, ben başka hiç bir kimsenin emirlerini yerine getirmek mecburiyetinde değilim”, dedim.

O anda yanımızda bulunduğu için, Sadrazam, (nezaket icabı) Naib-us-Saltana Hazretlerinin talimatını da nazarı itibare alırsınız, dedi.

Bu son ifadesiyle Sadrazamın yarattığı durum, buhranın devam ettiği sürece, benim için en büyük üzüntü kaynağı olmuştu.

Ancak, durumun ciddiyetini müdrik olduğumdan ve Şahın sağlığında bile, Sadrazamla Harbiye Nazırı Naib-us-Saltana arasında nasıl bir nefret ve geçimsizliğin bulunduğunu bildiğim için, ve şahsen de Naib-us-Saltana’ya itimadım olmadığından, tereddüt göstermeden, Sadrazamın bu son sözlerine itiraz ettim ve:

“Efendimiz, içinde bulunduğumuz şartlarda, ben iki kişiden emir alamam. Bu sebepten, gerektiğinde, emir almak üzere, kime başvuracağımı bana katiyetle belirtmenizi hassaten rica ediyorum”, dedim.

Naib-us-Saltana bu ifademle neyi kastettiğimi anladı ve:

“İdrakiniz ve mülâhazalarınız ne yapmanızı gerektiriyorsa, onu yaparsınız; acıdan ölmüş durumdayım, hiç bir şey tasavvur edemiyorum... En iyisi (?) Sadrazam Hazretlerine başvurursunuz dedi ve ardından da sallana sallana kapıya doğru yürüdü, orada beklemekte olan makam faytonuna binerek, şehrin batı ucunda yer alan, Emiriye adındaki malikânesine gitti.

Naib-us-Saltana’nın salondan çıkışından hemen sonra, Sadrazam kulağıma eğilerek: “Size güveniyorum; eğer talimat almak lüzum ve ihtiyacını duyarsanız, sadece bana ve şahsen başvurunuz”, dedil

Bu sırada, Tahran’daki Rusya Sefareti Maslahatgüzarı Şçeglov, yanında baştercümanı mösyö Grigoroviç olduğu halde saraya girdiler.

Sefarete göndermiş olduğum rapordan sonra, aradan geçen zaman içinde olup bitenler hakkında da Sayın Maslahatgüzara kısaca bilgi verdim.

Sadrazamla da görüştüğten sonra, mösyö Şçeglov, başkent in güvenliğini sağlamak görevini üstlenmemi ve gerektiğinde sadece Sadrazam’dan emir ve talimat almamı teyid etti.

Bundan sonra, sarayda daha yarım saat kadar kaldım ve bu süre içinde şunları öğremiş oldum:

Cuma günü olmak hasebiyle, Şah Hazretleri, Şah-Abdül-Azım'e gitmiş; gitmeden önce, sarayda kahvaltı etmemiş. Yakınları, kahvaltı etmesini tavsiye etmişler, o da, namaz, on dakikada biter, sonra gelir, kahvaltımı yaparım, demiş. O zaman, Sadrazam, içinden gelen sese uyarak, Şaha, siz içeriye girmeden, camideki müslümanları dışarıya çıkaralım, demiş. Buna karşılık, Şah da, onlarla bir arada kılmak istediğini söylemiş.

Şahın, camide, Aziz'in mezarı başında bulunduğu sırada, bol İran cübbesi giymiş bir adam, sol elinde bir dilekçe ile Şaha sokulmuş ve sağ kolunun içinde sakladığı tabancasıyla ateş etmiş.

O anda, Şah, sadece: "Yakalayın, yakalayın!" diyebilmiş ve yanındaki yaverlerden birinin kucağına düşmüş ve nefesi kesilmiş.

Şahı, bitişikteki, İmam-zade Seyid Hamza adını taşıyan odaya götürmüşler. Şahın, genç yaşta ölen sevgili ilk karısı Ceyran Hanım Farruh-us-Saltana'nın mezarı da orada bulunuyormuş. Oraya girince, Şahın vücudu bir daha titremiş ve bundan sonra artık vücutta hayat kalmamış.

Yapılan muayenede, Şahın kalbinin normalden çok daha büyük olduğu anlaşılmış. Büyük çaplı olan mermi, altıncı ve yedinci kaburgaların arasından geçmiş, kalbin alt kısmını delmiş ve bel kemiğine saplanmış. Eğer, Şahın kalbi normal büyüklükte olsa imiş, mermi, kalbe zarar vermeyecekti.

Şahın ölüsünü, birbuçuk saat kadar Şah-Abdül-Azım'de tuttuktan sonra, Tahran'a getirmeğe karar vermişler. Şahın cesedini dayalı vaziyette saltanat arabasına yerleştirmişler, yanına da Sadrazamı oturtmuşlar. Şahın bedenini dik tutmağa çalışarak, yol boyunca, Sadrazam, mendiliyle onu yelleyerek, ayılmağa çalışıyor gibi davranmış. Saltanat arabası, şehirden olanca hızıyla geçerek, saraya varmış.

Şaha ateş ettikten sonra, katil, ikinci mermiyi de, Sadrazam'a sıkmak istemiş, fakat Şahın yaverleri ve camideki müslümanlar ve özellikle kadınlar adamı yere yıkmışlar ve Şahın yaverlerinden biri olan Muin-ud-Devle, dişleriyle katilin bileğini ısırarak, tabancayı elinden güçlkle alıp, yana fırlatmış. (Bu tabanca kaybolmuş ve bugüne kadar bulunamamıştır.)

Camideki kadınlar, katilin üzerine öylesine hiddetle çullanmışlar ki, bedenen güçlü bir adam olan Sadrazam, yanında kalmış olan bir iki yaverle (zira, o anda diğerleri sağa sola kaçmışlardı) adamı, sorgulamak üzere, kadınların elinden güçlkle alabilmişler. Bu mücadelede, kadınlar, turnaklarıyla, Sadrazamın ellerini de bir hayli yaralamışlar.

Yakalanan katil, makam faytonu içinde saraya getirilmişti *.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Şahin cesedini saltanat arabasında Tahran'a getirirken, Sadrazam, ölünün vücudunu dik tutarak, yol boyunca yüzünü mendiliyle yellemeğe devam etmiş. Onun bu halini gören şehir halkı, Şahın hayatta olduğu kanısına vardığı gibi, Tophane meydanındaki esas nöbetçiler ile sarayın kale kapısındakiler de, Şah geliyor, diye selâm durmuşlar; Tophane kapısındaki Topçu Kuvvetleri bandosu de, millî marşı çalmak suretiyle Şahı selâmlamıştır.

Saraya her dönüşünde, saltanat arabası, genellikle gelir ve Haremin girişinde dururdu; bu sefer, arabayı, sarayın baş kapısından Âli-Kami (Sublime porte, Babı-âli)den içeriye sokmuşlar. Bu yoldan, sarayın "Divanhaneî-Tahtı-Mermer" adlanan avlusuna geçilir. Burada, atları, saltanat arabasından çözmüşler ve hizmetkârların yardımı ile, arabayı iterek "Bağ" adı verilen, sarayın üçüncü avlusuna almışlar. Buradan da, portakal bahçesi diye bilinen, camlı seradan geçirerek, Şahın cesedini tekerlekli bir koltuğun üzerine uzatmışlar; "Pırlantalı salona" götürmüşler. (Bu salonun duvarları ve tavanı kristallerle ve aynalarla kaplı olduğundan bu adı taşımaktadır.)

Şahın cesedini burada yapılan bir yer yatağına yatırmışlar, yanına da yaşlı ve dini bütün prenslerden biri sayılan Hacı Feridun Mirza'yı koymuşlar. Bu zat, bütün gece kur'an okumuş ve ölüyü yıkama merasimini yapmış).

Birlik ve müfreze komutanlarını belirledikten ve görevlileri şehrin çeşitli semtlerine yerleştirdikten sonra, ben, gene saraya, Sadrazamın yanına geldim.

Sadrazam, Şah Hazretlerinin telgraf odasında idi. Yanında da Rusya Sefareti Maslahatgüzari ve İngiltere Büyükelçisi ve bunların tercümanları vardı. Tebriz'de bulunan Velihaht Hazretleriyle telgrafla görüşüyorlardı.

Halkın karşısında bütün gücünü ve iradesini kullanmış olan Sadrazam, bu müthiş günün olaylarından sonra, akşamın bu saatinde bitkin bir halde idi. Hastalanmıştı; mide krampları, bayılmalar, ayılmalar, histeri nöbetleri, birbirini takip ediyordu.

Saraydaki şaşkınlık ve perişanlık o derecede büyüktü ki, İngiliz Büyükelçisi, kendine çay koymak için, kalktı bardağını ve kaşığı kendi eliyle yıkadı, çayını koydu, şeker gelecek diye de uzun uzun bekledi, durdu.

* Câni, Kerman şehri halkından Mirza Muhammet Rıza adında biri idi. Kendisi, vaktiyle, Nasreddin Şah tarafından İran'dan kovulmuş bulunan ve halen İstanbul'da yaşayan malum Seyit Cemaleddini Afganî'nin gayretkeş ve sadık taraftarlarından biri idi.

Rusya ve İngiltere temsilcilerinin huzurunda Tebrize Veliâht'a çekilen ilk telgrafta (Şahın tabanca ile yaralandığı) bildirilmişti. Bu konudaki emirlerinin ne olacağı, şeklindeki soruya, Muzaffereddin Şah:

“Şu anda, saray telgrafhanesinde yanınızda kimler bulunuyor? diye sordu.

Karşılık olarak, Sadrazam, odada bulunanların her birini adları ile saydı.

Bunun üzerine Muzaffereddin Şah:

“Naib-us-Saltana yok mu? diye sordu.

Naib-us-Saltana'nın Emiriye'de malikânesinde olduğu bildirildi.

Bu konuşmadan tahminen bir saat sonra, Sadrazam adına, fevkalâde mantıklı bir şekilde kaleme alınmış, aşağıdaki mealde bir telgraf geldi:

“Aldığımız tertip ve tedbirler için Zatûâlilerine teşekkür ederim. Bundan sonra da, Zatûâliniz İran'ın yöneticisi bulunuyorsunuz. Bütün yüce makam sahiplerine, prenlere, bakanlara, valilere, din adamlarına ve diğerlerine teveccühlerimin ve her birine tevdi edilmiş bulunan göreve devam etmeleri hususundaki irademin bildirilmesini rica ederim.

Hiç kimse lütufkârlığımdan mahrum bırakılmayacaktır. Bütün ihtiyaçlar ve idarî konular ancak ve sadece Zatûâlileri tarafından tarafıma ulaştırılacaktır.

Bundan maada, Şah gelinceye kadar, her ne sebeple olursa olsun, Sadrazamın saraydan bir adım bile uzaklaşmaması, emrolunmuştu.

Hazır bulunanların her biri, bu durumda, Naib-us-Saltana'nın nasıl bir tavır takınacağı ve ne düşündüğü konusunda tereddüt ve endişe içinde idiler.

O zaman ben, bu konuda yardımcı olabileceğimi ve gidip Naib-us-Saltana ile görüşebileceğimi kendilerine bildirdim.

Evvelemirde, onun hilekâr huyunu, diğerlerinden iyi biliyordum; ikinci olarak da, malikânelerinin bütün giriş kapılarını bildiğim gibi, kapı nöbetçileri ve uşaklar da beni tanıyor ve bana karşı saygılı davranıyorlardı.

Sadrazamla beraber, Rusya Sefareti Maslahatgüzarı ve İngiltere Büyükelçisi, yaptığım bu teklifi uygun bularak, görüşmek üzere, benim, Naib-us-Saltana'ya gitmeme karar verildi.

Bundan önce ise, garnizon hakkında emir ve talimat almak için, serdarı-afham Vekil-ud-Devle saraya davet edilmişti. Bu zat, küçük bir rütbe sahibi iken, Naib-us-Saltana tarafından yüceltilmiş, onun taraftarı ve

tuttuğu adamlardan biri idi. Tam benim gidip Naib-us-Saltana ile görüşmeme karar verildiği sırada saraya gelmişti.

Ben, serdarı-afhamın da benimle birlikte gelmesini teklif ettim. Şahtan alınan telgrafın Farsça yazılmış bir suretini serdarın eline verdiler ve biz gece saat onda Naib-us-Saltana'nın Emiriye'deki malikânesine doğru yola çıktık.

Naib-us-Saltana'yı acıklı ve zavallı bir halde buldum: korkudan o derecede sinmiş ki, kesik kesik konuşuyor, konuşurken de Farsça ve Fransızca kelimeleri karıştırıyordu.

Beni birdenbire karşısında görünce, korkmuştu. Fakat, ben, onun nezdine, kendisine Şahın telgrafını tevdi eden serdarı-afhamla gönderildiğimi söyleyerek, onu sakinleştirdim. Bilindiği gibi, bu telgrafta, Sadrazamın, İranın idareci ve yöneticisi olarak göreve devam ettiği ve bütün makam ve rütbelerin, bakanların ve sairenin ona tâbi buldukları ve Şah Hazretlerine yapılacak her türlü başvuruların Sadrazamın eliyle yapılması gerektiği belirtilmekte idi.

Naib-us-Saltana'nın telgrafı başından sonuna kadar üç kere okuyup bitirmesini bekledikten sonra, kendisine kısa ve kat'î şekilde, saraydakilerin her birinin, kendisinin saraydan alel-acele uzaklaşmasından üzüntü duyduklarını ve üstelik telgrafta da belirtildiği gibi, yeni Şahın da:

1) Naib-us-Saltana'nın da devletin ağır ve telâşlı anlarında saraydan ayrılmasını,

2) Kat'î bir tutum içine girmesini,

Kayıtsız şartsız Sadrazama tâbi olmasını istediğini söyledim.

Bu dediklerime karşılık olarak, Naib-us-Saltana, bana:

“Yeni Şaha bir telgraf gönderdiğini, inanmıyorsam, şimdi telgrafhanenin makbuzunu gösterebileceğini, söyledi.

Sonra da, kulağıma yaklaşarak, şunları fısıldadı:

“Benim için artık her şey bitmiş sayılır... Sadrazamın bana karşı nasıl bir tavır takınacağını biliyorum. Benim nasıl bir can düşmanım olduğunu siz bilmezsiniz... Şimdi, benim biricik ümidim Rusya'da... Rusya'nın himayesine sığındığımı Maslahatgüzara bildiriniz. Bundan sonra kendimi tamamiyle Ruslara teslim ediyorum; benim, aile efradımın ve mallarımın emniyetini varsın, onlar sağlasın”... dedi.

Ben susuyordum. Naib-us-Saltana, tamamiyle bitkin bir halde, sonunda bana:

— Neye susuyorsunuz? Söyleyin, ben ne yapabilirim? dedi.

Karşılık olarak kendisine:

“Bana emrolunanları Zatiâlilerine bildirmiş oldum. Burada benim şahsî mülâhazalarımın yer yok. Eğer namınıza bir şey yapmamı istiyorsanız, arzu ettiklerinizi bir kâğıda yazın, bunu Zatiâlileri namına, götürüp Rusya Misyonuna veririm, dedim.

“Hayır, ben bu işte sizin fikrinizi almak istiyorum... Aklım başımda değil,” dedi.

O zaman, kendisine şu karşılığı verdim:

“Sadece yeni Şah değil, Rusya ve İngiltere temsilcileri de Sadrazamı, İran’ın yöneticisi olarak tanımışlardır; Zatiâlileri ve Zill-us-Sultan hakkında söz dahi edilmemiştir. Bunda şüphe ve tereddüde yer yoktur.

Vakit geçirmeden, Sadrazamın aracılığı ile Şaha bir telgraf yazın. Bu suretle Şah Hazretlerine ve bütün diğerlerine Sadrazama ve yeni Şahın bütün emirlerine uyduğunuzu göstermiş olursunuz. Nitekim, Şah Hazretlerinin ilk icraatı da, Sadrazamı İran’ın idarecisi olarak atamak olmuştur. Münasip görürseniz, telgrafınızı hemen şimdi alırsanız, Sadrazama götürürüm, dedim.

Bu sözleri söyledikten sonra, ayağa kalkarak, gitmek üzere, Naib-us-Saltana’yı selâmladım.

Naib-us-Saltana, beni kolumdan yakaladı ve bana: “Bugün perişan bir haldeyim... Bedenimde can yok... Bir şey düşünecek halde değilim... Fakat, yarın sabah bu telgrafi gönderirim”, dedi.

Emiriye’den, ben, doğruca Rusya Maslahatgüzarına gittim ve Naib-us-Saltana ile aramızda geçen konuşmayı harfiyen kendisine anlattım.

Naib-us-Saltana’nın bütün bu istikbal korku ve endişesinde bir dereceye kadar belki de haklı olduğunu kaydetmeyi de vazife sayarım. Çünkü, Şahın ölümü ile onun evlâtları tamamiyle sahneden uzaklaştırılmakta ve yerlerini, yeni Şahın evlâtlarına, yani yeğenlerine bırakmaktadırlar.

Ve eğer, ölen Şahın oğlu, yani, yeni Şahın yeğeni hayatında dürüst davranmışsa, yeni Şah onu mevkiinden uzaklaştırır ve kısmen de edindiği mal ve mülkten mahrum eder, böylelikle onu zayıf ve etkisiz bir hale düşürür.

Bu durum, yeğenler tam manasıyla zararsız ve manen ve maddeten perişan bir hale getirilinceye kadar devam eder, sonunda da, yeni Şah için tamamiyle tehlikesiz bir hale geldikleri anlaşılınca, kendilerine, ikinci derecede valilik görevleri verilir.

Fakat, eğer, hayatında yeni Şaha karşı bir tutum içinde bulunmuşsa, o zaman kendisini acıklı bir son bekleyebilir.

Halbuki, Zill-us-Sultan ve Naib-us-Saltana babaları Nasreddin Şah'ın sağlığında, amucalarına (yani yeni Şaha karşı) açıktan açığa düşman gibi davranmışlardı. Bunu gizlemek lüzumunu duymadıkları gibi, sürekli olarak, kendileri Veliaht olmak çabası içinde idiler.

İran'da, her yeni Şahın tahta çıkışında, Kacar sülâlesinde kardeşler, amucalar tarafından isyanlar ve ayaklanmalar çıkarılır, hasım taraftakilerin gözleri oyulur, ya da bunlar kurşuna dizilirler; ve her halükârda bunların akrabasının bütün mallarının da devletçe müsadere olunduğunu iyi bilen Naib-us-Saltana, yeni Şahın kendisine karşı ideal bir âlicenaplık göstereceğinden emin olması halinde ancak huzura kavuşabilirdi. Fakat, yeni Şahın kendisine karşı bu şekilde davranacağına dair Naib-us-Saltana'nın elinde bir teminat var mı idi? Acaba, çevresindekiler yeni Şah'ta Naib-us-Saltana'ya karşı şüphe ve nefret duyguları uyandırmazlar mı idi? ...Şahın öldürüldüğüne dair haberi aldığında, yukarıda sıralanan sebeplerden dolayı, Naib-us-Saltana bu tutum içine girmişti. Şahın vurulduğu gün, kendisi, Şah-Abdül-Azim'e gitmemişti. Orada, Şahla birlikte bulunan akrabasından biri, olayın hemen ardından, at üstünde gelerek, Şahın tabanca kurşunu ile yaralandığı haberini Naib-us-Saltana'ya getirmişti. Bu sırada kendisi, malikânesinde, kutlanması tasarlanan Şahın jübilesindeki ziyafetle ilgili davetiyeleri hazırlamakla meşguldu.

Haberi alır almaz, hemen Harem dairesi kısmına koşturdu. (Şahın sarayında olduğu gibi, Naib-us-Saltana'nın malikânesinde de Haremlik ve Selâmlık vardı). Her halde oradaki ziyet ve mücevherlerini toplamağa gitmişti.

Yarım saat sonra da, at üstünde, damadı Meccd-ud-Devle gelip, Şahın öldüğünü haber verince, Naib-us-Saltana, faytonuna atlayarak, saraya bir daha adım atmamak üzere, Haremlik tarafından selâmlık kısmına gelmiştir.

Saraya dönmesi ise, ardi ardına iki habercinin gelerek, Şahın hayatta olduğuna ve şehre geldiğine dair kendisine teminat vermiş olmalarındandı...

Zill-us-Sultan ise, Şahın ölümünden çok daha önceleri, belki de otuz seneden beri, ihtiyar Şah zamanında ve babasının saltanatı yıllarında, yabancı temsilciliklerde, Sadrazam'da ve genellikle İran halkının her tabakasında tehlikeler yaratmış bir kimse idi. Fakat, büyük bir talih eseri ve fevkalâde zekâsı ve cereyan eden olayların lehinde gelişmesi sayesinde, Zill-us-Sultan, paçasını, Naib-us-Saltana'dan daha kolay kurtarabilmiştir.

— 19 Nisan günü, Zill-us-Sultan'a olduğu gibi, Veliahte ve Naib-us-Saltana'ya, Şahın öldüğü haberi birdenbire duyurulmamış, sadece yaralandığı bildirilmiştir. Buna karşılık olarak, Zill-us-Sultan, birçok kimseye samimî üzüntülerini bildiren mektuplar göndermiştir.

Saraydakilere, yani en yakın ve sadakatından emin bulunduğu kimselere, Sadrazam, Şahın öldüğünü, aynı gün öğle üzeri saat dörtte bildirmiştir*.

Aynı gün, akşamın geç saatinde Veliht'a ve Zill-us-Sultan'a ikinci birer telgraf gönderilerek, Şahın yaralandığı değil, öldürüldüğü haberi ulaştırılmıştır.

Ölüm haberini alır almaz, her türlü tehlikeyi göze alarak, Zill-us-Sultan, Tebrize, yeni Şaha bir telgraf göndererek kendisi, (yani Zill-us-Sultan) Şahı ölmüş saymıyor, sadece Şahın adının şimdiye kadar Nasreddin Şah olduğunu, bundan sonra da Muzaffereddin Şah olacağını bildiriyor ve Muzaffereddin Şahın tahta çıktığı dakikadan itibaren, her türlü akrabalık haklarından ve ilişkilerinden sarfinazar ettiğini, kendisini bir yeğen ve prens değil, Zatişahanelerinin vefakâr bir kulu saymalarını; İsfahan'da ikamete devam etmesi emir buyurulursa orada kalacağını; Tebriz'e gitmesi emrolunursa oraya gideceğini; Tahran'a gelmesi emrolunursa geleceğini; bütün görevlerinden istifası tensip buyurulursa istifa ederek, itaatkârane bir tarzda boşta kalacağını, bildirmiştir.

Bunları yazmakla beraber, Zill-us-Sultan, yeni Şahtan, kendisini İsfahan Genel Valiliğinde bırakıp bırakmayacağını ve yeni Şahın kendisine hil'at gönderip göndermeyeceğini de sormakta ve Muzaffereddin Şah zamanında lütuf ve teveccühe mazhar zevattan bulunduğunu belirtmektedir.

Sadrazama gönderdiği mektupta da, Zill-us-Sultan, Sadrazam'ın emirlerine tamamiyle tâbi bulunduğunu ve kendisinin bir prens değil, Şahın en itaatkâr hizmetkârlarından biri ve Sadrazam'a tâbi bir kul sayılmasını rica etmektedir.

Başka türlü değil de, Zill-us-Sultanı bu şekilde davranmağa sevk eden sebepler nelerdir? Tahta geçmiş olsa bile, uzun zaman tutunamayacağını ona bildiren fitrî zekâsı ve kanaatı mı; Rusların ve İngilizlerin yeni Şahı tanımış olmaları mı; mevcut ahval ve şerait altında devletin yeni başkanına itaat etmesi için, İngilizlerin el altından ona yapmış olabilecekleri telkin ve tavsiyeler mi, bunlar, şimdiye kadar bilinmeyen birer konu olarak kalmaktadır.

Şu, ya da bu şekilde de olsa, Zill-us-Sultan, bu taktiği ve açık seçik hareket tarzı ile, hem yeni Şahı, hem de Sadrazamı bir süre için bile olsa, kendi lehine çevirmeyi başarmıştır.

* Bildirilen saatler, o zaman kullanılmakta olan saat ayarına göredir. (Ö.C.E.)

Söylediklerine göre, Zill-us-Sultan, yeni Şaha, sadık bir bendesi sıfatıyla, Tebriz'den Tahran'a yapacağı seyahatinde sarfedilmek üzere, 50.000 Tümen para göndermiştir.

Ölen şahın geride bıraktıkları (Feth-Ali Şahın oğlu olan) çok yaşlı Cansız-Mirza, kardeşleri (Mülkara, Rük-n-ud-Devle, ve Ezz-ud-Devle) ile çocukları (Salar-us-Saltana, Rük-n-us-Saltana ve dört yaşında biri) ölen Şahın bütün ailesinin (erkeğin ve kadının soyundan olanların) hepsi, birer nesil geriye çekilmiş olup, kabiliyetleri itibariyle, yeni Şah için bir tehlike teşkil etmemektedirler.

Yeni Şahın oğulları ve kızları, ölen Şahın evlâtlarından boşalan mevkileri, unvan ve sıfatları almaktadırlar.

...Şehirde durum genellikle sakin. Hatta, ölen Şahın ve Naib-us-Saltana'nın valiliği zamanındakinden de sakin ve suistimal hadiseleri daha az. Kim bilir, belki de polisler Kozak askerlerden, makam sahipleri ve komutanlar da Sadrazam'ın şiddetinden korkuyorlar...

Aslında, Harbiye Nazırı görevini de bizzat Sadrazam görmektedir. Garnizonla ilgili emirleri Sadrazam doğrudan doğruya serdarı-ekreme (kanatımca bu zat Harbiye Nazırlığına en muhtemel namzettir) ve bana vermektedir.